

Verslag Themadag Werkgroep Exoten

13 december 2007

Probleemveroorzakende exoten in diverse sectoren

In de gezamenlijke Werkgroep Exoten van de NecoV (Nederlands-Vlaamse Ecologische Vereniging) en de WEW (Werkgroep Ecologisch Waterbeheer) treffen praktijkmensen en theoretici elkaar. De Werkgroep organiseert elk jaar een themadag Exoten. In 2007 had de themadag het onderwerp: "*Probleemveroorzakende exoten in diverse sectoren*". De themadag werd gehouden bij de Plantenziektenkundige Dienst te Wageningen.

Vanwege grote stremmingen in het verkeer en het openbaar vervoer kwamen veel mensen in de loop van de ochtend pas binnen. Desondanks volgden 45 mensen een boeiend programma. Dagvoorzitter was Rob Lewis en de administratie werd zoals altijd prima verzorgd door Annette Bisseling van de NECOV. In een zestal inleidingen werden door mensen uit een aantal sectoren zoals de bijenteelt, de landbouw, het waterbeheer handvatten voor discussie aangereikt. Zoals altijd stond het uitwisselen van informatie voorop.

De eerste presentatie was van Wiebe Lammers van het Coördinerend Orgaan Invasieve Exoten over de opzet van het COIE en de stand van zaken. Op 1 januari 2009 gaat het COIE daadwerkelijk van start. Belangrijk discussiepunt was de mogelijke rol van de werkgroep exoten voor het COIE: nieuwe meldingen, contactpersonen, nieuwe lijsten, etc.

De tweede presentatie was door Edwin Foekema van IMARES over de risico-inventarisatie van schelpdiertransporten. Jaarlijks worden vele jonge mosselen nat getransporteerd van Scandinavië naar Nederland. Er is een procedure ontwikkeld om de risico's te beoordelen van introducties van soorten die nog eerder waargenomen zijn. Er zijn een tiental mogelijke probleemsoorten geïdentificeerd, vooral samenhangend met het feit dat de mossels in water vervoerd worden, waardoor verstekelingen goed kunnen overleven.

Antoon Loomans van de PD verhaalde over de exoten in de groene ruimte, d.w.z. de landbouw en het openbaar groen en wel met name de insecten op bomen en struiken. Belangrijke onderdelen zijn de EPPO-procedures en quarantainelijsten. Verschillende voorbeelden van nieuwe en dreigende invasies van insecten werden getoond, zoals de Prachtkevers.

Voor de lunch stelde Roelf Pot de mogelijkheid tot een Universele verklaring tot exoot ter discussie. Hij kwam tot de conclusie dat de definitie van exoot sterk afhangt van de doelgroep en dat het belangrijk is om de verschillende relevante aspecten van invasiviteit in kaart te brengen. Veel discussie was er of het begrip exoot wel of niet gebruikt mocht worden voor soorten uit de eigen biogeografische regio.

Na een voortreffelijke lunch in de kantine van de PD was er een presentatie van Leen Moraal (Alterra) over een langlopend Monitoringsysteem van insectenplagen in bomen en struiken dat wordt onderhouden met behulp van vrijwilligers. De waarde van een dergelijk meetnet blijkt uit de vele leuke resultaten, zoals de verschuivingen in het voorkomen van plagen. Opmerkelijk is dat veel uitheemse bomen en struiken weinig plagen kennen in vergelijking met inheemse en dat deze plagen vaak ook weer van uitheemse herkomst zijn.

Menno Soes (Bureau Waardenburg) nam ons mee naar het Utrechts-Hollands veenplassengebied, alwaar de verspreiding van de Geknobbelde rivierkreeft in kaart was gebracht en veldonderzoek was gedaan naar de schade door uitheemse kreeften. Waar veel rivierkreeften waren was het water troebel en de submerse waterplanten waren verdwenen. Een kosten-baten analyse liet zien dat de import van ingevroren gepelde rivierkreeften uit China zo goedkoop dat het niet rendabel is om rivierkreeften in Nederland te oogsten.

Een heel ander aspect van de exotenproblematiek werd belicht door Tjeerd Blacquièrre (PPO Bijen). Honingbijen hebben veel last van nieuwe ziekten en plagen van andere bijensoorten uit andere werelddelen. Ook dreigen vele landrassen en oorspronkelijke

populaties te verdwijnen door grootscheepse introducties van vreemde populaties, hetgeen bij bijen heel gemakkelijk is door verzending per reguliere post van koninginnen.

De parade van nieuwe exoten in 2007 werd verzorgd door Godfried van Moorsel, Ton van Haren en Leni Duistermaat. In het zoete water zijn in 2007 niet veel nieuwe soorten gemeld, wel uitbreidingen van o.a. de Quagga-mossel. In het zoute water werden ongeveer tien nieuwe soorten van allerlei taxonomische groepen gemeld. Ook voor de hogere planten waren diverse nieuwe soorten en uitbreidingen van bekende soorten te melden.

Er waren een groot aantal posters met betrekking tot exoten meegebracht, bijvoorbeeld over de verspreiding van de Amerikaanse Vogelkers in de Amsterdamse Waterleidingduinen.

Alle sprekers werden door de dagvoorzitter bedankt met een mand met exotisch fruit en ook de PD werd hartelijk bedankt voor het beschikbaar stellen van de prachtige locatie en voorzieningen.

Van de meeste lezingen zijn samenvattingen en presentaties opgenomen in dit verslag, zie de onderstaande bijlage.

Bijlage. Samenvattingen van een aantal presentaties van de Themadag Exoten 2007.

1. Coördinerend Orgaan Invasieve Exoten (COIE)

Wiebe Lammers, kwartiermaker COIE

In 1992 heeft een groot aantal landen, waaronder Nederland, het biodiversiteitsverdrag (CBD) ondertekend. Hiermee verplichtten de aangesloten landen zich om de biodiversiteit in hun land te beschermen, o.a. tegen invasieve exoten. Invasieve exoten kunnen een ernstige bedreiging vormen voor de biodiversiteit, maar ook voor de volksgezondheid, veiligheid en/of economie.

De Tweede Kamer heeft in 2007 ingestemd met de beleidsnota Invasieve Exoten, die de Directie Natuur (DN) van LNV schreef. Hiermee geeft Nederland nationaal invulling aan het exotendeel van de CBD. In de beleidsnota van DN staat o.a. dat er een Coördinerend Orgaan Invasieve Exoten (COIE) komt, en dat dit onderdeel wordt van de Plantenziektenkundige Dienst (PD). De PD bereidt de oprichting van het COIE nu voor in opdracht van DN. Het COIE is volledig operationeel per 1 januari 2009 en gaat bestaan uit een onafhankelijke commissie en een ondersteunend secretariaat.

De belangrijkste taak van het COIE is het gevraagd en ongevraagd adviseren van de Minister van LNV over de risico's van (potentieel) invasieve exoten in Nederland.

De periode tot 2009 is de opstartfase van het COIE, met daarin o.a. de volgende activiteiten:

- De bouw van een website.
- Communicatie / voorlichting.
- Opbouwen van een signaleringsnetwerk + uitvoeren pilotproject.
- Formeren commissie.
- Uitvoering risicoanalyses voor enkele exoten.

Presentatie beschikbaar op website.

2. Risico analyse voor de introductie van exoten met de import van mosselen vanuit Noorwegen naar de Waddenzee, Edwin Foekema mede names Jeroen Wijsman, IMARES

De Nederlandse mosselsector heeft te maken met een onregelmatige zaadval in de Waddenzee en de Oosterschelde. Om toch aan de constante vraag vanuit de markt naar mosselen te kunnen voldoen worden er regelmatig mosselen en mosselzaad geïmporteerd uit het buitenland. Op dit moment is er de wens bij de vereniging van schelpdier importeurs om ook mosselzaad te importeren uit Noorwegen en Zweden. Met de insleep van de mosselen naar de Waddenzee bestaat het risico dat er ongewenste exoten worden geïntroduceerd die kunnen leiden tot (schadelijke) beïnvloeding voor het ecosysteem. Er is een risico inventarisatie uitgevoerd

naar de introductie van exoten in de Waddenzee met de import van mosselzaad uit Noorwegen. Bij de introductie van nieuwe soorten in de Waddenzee wordt er een onderscheid te worden gemaakt tussen soorten die endemisch zijn voor de Noordoost Atlantische kustregio en exoten. Allereerst is er een overzicht gemaakt van de 37 exoten die zijn waargenomen in de Waddenzee op basis van een overzichtsstudie van Wolff in 2005. In totaal zijn er 51 exoten bekend voor de Noorse mariene- en kustwateren. Hiervan zijn 14 soorten, die zich hebben gevestigd in de Noorse wateren, maar die nog niet zijn aangetroffen in de Nederlandse wateren. Deze soorten kunnen in potentie worden geïntroduceerd met de mosseltransporten naar de Waddenzee. Het risico van de introductie van een doelsoort wordt gekwantificeerd uit de kans op succesvolle introductie en het effect van de soort op het ecosysteem na succesvolle introductie. De kansen hierop zijn semi-kwantitatief geschat op basis van literatuurgegevens en de beoordeling door een internationaal team van 8 experts. De soorten die de meeste kans maken op succesvolle introductie als gevolg van het mosseltransport zijn de algen *Aglaothamnion halliae*, *Codium fragile* ssp. *scandinavicum*, *Verrucophora farcimen* *Karlodinium micrum* en *Olisthodiscus luteus*, de borstelworm (*Scolecopsis korsuni*) en de eendenmossel (*Lepas anatifera*). Kijkend naar de potentiële impact die de soorten kunnen hebben op het ecosysteem zijn de algen *Verrucophora farcimen* en *Olisthodiscus luteus*, de Amerikaanse kreeft (*Homarus americanus*), de koningskrab (*Paralithodes camtschaticus*) en de Japanse tapijtschelp (*Ruditapes philippinarum*) als soorten aangemerkt die mogelijk impact kunnen hebben op het functioneren van het ecosysteem van de Waddenzee. De algemene conclusie van deze risico studie is dat het risico van de introductie van exoten met de import van mosselen uit Noorwegen klein is maar niet afwezig. Het risico is klein omdat de kans en/of de verwachte effecten van de geïdentificeerde doelsoorten beperkt is, maar niet afwezig omdat er onzekerheden zitten in de analyses en uitspraken. Zo is het bijvoorbeeld mogelijk dat er exoten in de Noorse wateren over het hoofd zijn gezien of dat een geïntroduceerde exoot het beter blijkt te doen dan op dit moment is ingeschat.

Presentatie beschikbaar op website.

3. Schadelijke exoten in de landbouw en groene ruimte

Antoon Loomans, Discipline Entomologie, Nationaal Referentie Laboratorium, Plantenziektenkundige Dienst, Postbus 9102, 6700 HC Wageningen. E-mail: a.j.m.loomans@minlnv.nl

Nederland is een belangrijke internationale invoer- en doorvoerhaven voor Europa. Met het vervoer van mensen, goederen, plantaardige en dierlijke producten, komen vaak, al dan niet opzettelijk, diverse soorten organismen mee. Indien een geïmporteerde soort kan overleven en in haar nieuwe habitat in staat is een zichzelf onderhoudende populatie te ontwikkelen, is sprake van een succesvolle introductie. Introductie van uitheemse soorten kan een directe bedreiging vormen voor de land- en tuinbouw, maar ook voor de inheemse flora en fauna. De Plantenziektenkundige Dienst brengt schadelijke exoten in kaart en maakt op basis van biologische, geografische, ecologische en waardplantinformatie én gegevens over de schadelijkheid een beoordeling van de risico's en neemt afhankelijk daarvan maatregelen. Het is van belang dat binnenkomst van schadelijke exoten wordt voorkomen (preventie) en/of geïntroduceerde populaties worden aangepakt (bestrijding en beheersing). Soorten worden op een lijst van quarantaineorganismen gezet en het verkeer in risicovolle planten en goederen wordt op de aanwezigheid van deze soorten geïnspecteerd. Voor exoten die zich niet in Europa hebben gevestigd en een bedreiging vormen voor een teelt of voor de groene ruimte worden draaiboeken opgesteld waarin maatregelen zijn opgenomen ter uitroeiing of beperking van verdere verspreiding van het organisme. Vroegtijdige signalering is van groot belang en goed netwerk van deskundigen onontbeerlijk om tijdig actie te kunnen ondernemen. Stond men bij het maken van deze risicoanalyses in het verleden vaak alleen stil bij directe economische schade, meer en meer maken we ons ook zorgen over de ecologische gevolgen van deze introducties. In deze presentatie gaan we aan de hand van voorbeelden specifiek in op de aanvoer, vestiging, verspreiding en effecten van schadelijke exoten op de teelt van landbouwgewassen en in de groene ruimte. Tevens belichten we de afwegingen die worden gemaakt bij exoten, die als biologische bestrijders opzettelijk in een nieuwe leefomgeving worden geïntroduceerd om schadelijke exoten te bestrijden, en de regelgeving die daarvoor is getroffen.

Presentatie niet beschikbaar.

4. De Universele verklaring tot exoot

Roelf Pot, Roelf Pot onderzoek- en adviesburo

Geen samenvatting beschikbaar.

Presentatie beschikbaar op website.

5. Exotische plaaginsecten op bomen

Leen Moraal – Alterra Wageningen UR

Sinds 1946 wordt jaarlijks het optreden van insectenplagen, op bomen en struiken in bossen, landschappelijke beplantingen en stedelijk gebied, met behulp van een netwerk van vrijwillige waarnemers geregistreerd. Daarbij worden de laatste decennia veel veranderingen bij plaaginsecten waargenomen. Zo treden er verschuivingen op bij inheemse soorten. Daarnaast hebben we te maken met nieuwe soorten afkomstig uit Zuid-Europa en met 'Invasive Alien Species' (exoten) die ongewild zijn geïntroduceerd vanuit een ander continent.

Plaaginsecten op bomen kunnen de volgende effecten veroorzaken:

- *Hinder* - afscheiding kleverige honingdauw van bladluizen of grote aantallen rupsen op ramen en deuren.
- *Gezondheidsklachten bij de mens* - irriterende haren Bastaardsatijnvlinder en Eikenprocessierups.
- *Ontsiering van bomen* - vraat en bruin worden bladeren - Paardenkastanjinemermot.
- *Vitaliteitsvermindering bomen* - droogte en bladvreter verzwakken bomen waardoor secundaire ziekten en plagen kunnen optreden.
- *Sterfte van bomen* - bastkevers en prachtkevers kunnen in korte tijd veel bomen doen afsterven.

Bij het optreden van exotische plaaginsecten wordt aandacht besteed aan ondermeer:

- Waarom is de Paardenkastanjinemermot zo succesvol in de kolonisatie van Europa?
- Hoeveel insecten leven op de Amerikaanse eik in Europa in vergelijking met de inheemse zomereik?
- Op zomereik leven meer dan 420 insecten – voer voor vogels. Voegt de Robinia met minder dan 20 insecten iets toe aan de biodiversiteit in Nederland?
- Waarom zijn we bang voor de Aziatische boktor en de Aziatische essenprachtkever?

Presentatie niet beschikbaar.

6. Rivierkreeften, wat doen we ermee?

Menno Soes, Bureau Waardenburg

In de Nederlandse zoete wateren spelen exoten een belangrijke rol die nog steeds toeneemt. Waterbeheerders hebben in hun beheer vooral te maken met allerhande neofyten. Neozoën spelen nog een beperkte rol. Dit staat in contrast met de verschillende dierlijke exoten die in sommige gevallen een behoorlijk deel van de biomassa uitmaken en waarvan significante ecologische effecten mogen worden verwacht.

Een van die groepen zijn de rivierkreeften. Uit Nederland zijn acht soorten bekend met populaties, waarvan één inheemse soort. Juist deze inheemse soort is vrijwel uitgestorven. Nu is, beter een exotische rivierkreeft dan helemaal geen rivierkreeften, een regelmatig gehoorde opmerking. Op basis van heden en verleden is dit echter geen houdbaar standpunt. Vooral de ecologische schade die, op basis van veldervaringen en literatuur, lijkt op te treden is een punt van zorg.

Maar kunnen we de rivierkreeften wel beteugelen? Of moeten we het als een voldongen feit beschouwen en onze doelstellingen aanpassen? Een pasklaar antwoord is helaas nog niet te geven.

[Bekijk de presentatie.](#)

7. Bijen en exoten

Tjeerd Blacquière, PPO bijen, bijen@wur

Honingbijen, hommels en diverse soorten solitaire bijen worden commercieel ingezet voor de bestuiving van landbouwgewassen. Honingbijen worden daarnaast gehouden voor het winnen van honing, bijenwas en stuifmeel. Deze economische activiteiten hebben geleid tot wereldwijd gesleep met deze insecten.

De 'Europese' honingbij *Apis mellifera*. Onze honingbijen horen thuis in Afrika, Europa en delen van Azië. Alleen in Azië leven nog andere soorten honingbijen. Vanwege de noodzaak van reine kerkkaarsen moest de honingbij wel mee naar Zuid Amerika, maar is ook verder overal door de Europese kolonisten mee naar toe genomen. De honingbij moest ook wel mee om de meegenomen voedselgewassen te bestuiven. Buiten Europa is de Europese ondersoort honingbij een exoot. Imkers hebben vanwege betere opbrengst of beter gedrag van de bijen eindeloos koninginnen geïmporteerd, om hun bijen te verbeteren. De oorspronkelijke zwarte west Europese honingbij die in Nederland thuishoort is nagenoeg verdreven door exotische ondersoorten van elders.

Exotische parasieten. Honingbijen hebben veel parasieten en ziekten. Door het reizen met bijen zijn daar veel nieuwe bij gekomen. Vooral Azië is een bron, omdat diverse parasieten van de andere soorten honingbijen konden overstappen op onze honingbij. Het betreft mijten, insecten, bacteriën, microsporidia en virussen. Recente ontsnappingen veroorzaken wereldwijde schade en bedreigen de imkerij. Sommige exotische parasieten van de honingbij zijn nog net niet wereldwijd verspreid. De EU probeert de hand op het deksel van Pandora's doos te houden door import controles, o.a. op de kleine bijenkastkever en de *Tropilaelaps* mijt.

Hommels. Sinds hommels in de glastuinbouw worden ingezet is ook hier het wereldreizen begonnen: introductie van soorten buiten de herkomstlanden, en introductie van topografisch gescheiden ondersoorten in elkaars areaal. Ziekten en plagen gaan mee de oceanen over en kunnen weer naar de wilde populaties en soorten overstappen.

Solitaire bijen. Diverse soorten zijn bewust of per ongeluk geïntroduceerd in andere continenten, meestal passend bij een tevens geïntroduceerd gewas.

Exotische drachtplanten

Bijen kunnen via bestuiving bijdragen aan het succes van sommige exoten. Imkers zijn blij met sommige nieuwkomers, maar andere verfoeien ze.

Gaan we exoten import stoppen?

Allemaal weten we van de gevaren, maar ook van belangen. Dezer dagen zit er fraai pakpapier met een mooi lint om de doos van Pandora.

Presentatie beschikbaar op website.

8. Parade van exoten 2007

Godfried van Moorsel (zout water), Ton van Haren (zoet water), Leni Duistermaat (vaatplanten)

Geen samenvatting beschikbaar.

Presentaties apart beschikbaar op website.